

**Історія зарубіжних політичних
вчень. Змістовна частина 2
"Політична думка
Середньовіччя та доби
Відродження"**

Цей комплекс є невід'ємною складовою навчальної дисципліни «Історія зарубіжних політичних вчень». Він дає змогу з'ясувати та засвоїти зміст основних етапів історії зарубіжних політичних вчень, простежити досягнення людською думкою сутності політики та закономірностей її розвитку, а також особливостей її ідеологічного обґрунтування та ціннісного арсеналу суспільного буття.

Ці положення можуть бути застосовані під час аналізу процесів формування державності й громадянського суспільства в Україні. Для студентів, аспірантів і викладачів вищих навчальних закладів.

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Філософський факультет Кафедра політології

Ф. М. Кирилюк

ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ ПОЛІТИЧНИХ ВЧЕНЬ

ЗМІСТОВНА ЧАСТИНА II

ПОЛІТИЧНА ДУМКА
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ДОБИ
ВІДРОДЖЕННЯ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
В 4-х ЧАСТИНАХ
(ТРЕТЄ ПЕРЕВИДАННЯ)

Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2022

УДК 340.12(075.8)
К 43

*Затверджено кафедрою
політології філософського факультету
Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 1 від 26 серпня 2022 року)*

Рецензенти:

Третяк О.В. — доктор політичних наук професор;

Салтовський О.І. — доктор політичних наук.

Кирилюк Ф. М.

К 43 Історія зарубіжних політичних вчень. Навчально-методичний комплекс в 4-х частинах. Змістовна частина II «Політична думка Середньовіччя та доби Відродження» / Ф. М. Кирилюк. — Київ: Вид. «Центр учбової літератури», 2022. 292 с.

ISBN 978-611-01-2813-1

Цей комплекс є невід'ємною складовою навчальної дисципліни «Історія зарубіжних політичних вчень». Він дає змогу з'ясувати та засвоїти зміст основних етапів історії зарубіжних політичних вчень, простежити осягнення людською думкою сутності політики та закономірностей її розвитку, а також особливостей її ідеологічного обґрунтування та ціннісного арсеналу суспільного буття. Ці положення можуть бути застосовані під час аналізу процесів формування державності й громадянського суспільства в Україні.

Для студентів, аспірантів і викладачів вищих навчальних закладів.

ISBN 978-611-01-2813-1

© Кирилюк Ф. М., 2022.

© Видавництво «Центр учбової літератури», 2022.

ЗМІСТОВНА ЧАСТИНА II.

Політичні вчення доби Середньовіччя, Відродження, Реформації та періоду Революцій XVII ст.

Тема V.

Соціально-політичні вчення раннього християнства та доби Середньовіччя

I. План вивчення теми

1. Історичний вимір формування християнського вчення та його відображення в політичній думці.
2. Політична думка Середньовіччя.
3. Політичні вчення доби Реформації.
4. Політичний вимір епохи Відродження.
5. Філософсько-політичні концепції християнського гуманізму.

II. Методичні рекомендації до вивчення основних питань теми

1. Історичні, економічні та соціально-політичні умови виникнення християнства

Епохою виникнення християнства є період затяжної загальносупільної кризи, яка охопила Римську імперію, тому слід охарактеризувати її основні риси.

Також загалом у формуванні конкретних особливостей нового віровчення відіграло роль й існування централізованої імператорської влади (аналогічно цьому уявлення про єдиного всемогутнього Бога на небі) внаслідок утворення Римської імперії – певна потреба в уніфікації суспільних норм. Зверніть увагу і на економічні потреби виникнення християнства, яке стало привабливим як для соціальних низів, так і для багатіїв.

З цього можна виокремити умови виникнення християнства:

1. Воно виникло як результат складної взаємодії багатьох соціально-культурних чинників, зокрема наявність язичницьких культів Риму не відповідали потребі в централізації та формальній уніфікації держави внаслідок значного розширення розмірів її території та збільшення

кількості населення, що було спричинено завойовницькою політикою імперії.

2. У витоків християнської релігії лежать іудаїзм, учення Філона Александрійського, філософія стоїків, різноманітні східні релігії.

3. Християнство протягом перших століть існування спочатку відображало енергійний протест народних мас проти свого скрутного соціально-економічного становища як ідеологія бідних, а потім, урахувавши потреби інших верств, у своїх проповідях пропагувало ідеали смирення, покори, лояльності відносно панівного ладу, що спричинило еволюцію відносин християнства зі світською владою: від стадії байдужості через ворожість до визнання як офіційної державної релігії.

2. Основні суспільно-політичні характеристики Старого та Нового Заповіту

Для вивчення другого питання слід з'ясувати, що християнство виникло в I ст. до н. е. в римській провінції Іудея на базі іудаїзму.

Священні тексти іудаїзму писалися протягом XII-II ст. до н. е. зусиллями пророків Мойсея, Ісуса Навіна, Ісайї, Єремії, Ізеїкіля, Осп, Амоса, Авдія, які від імені бога Яхве прагнули передбачити майбутнє і закликали чекати порятунку від Бога – месії, ними і був створений *Старий Заповіт*.

Щодо суспільно-політичної доктрини Старого Заповіту, то для поглибленого аналізу розгляньте, чи не містять суперечностей найрізноманітнішого характеру догмат про вічний поділ людства на можновладців і принижених з догматом про божественну рівність людей, необхідність покори і служіння з поглядами на шлях до Царства Небесного як шлях боротьби та насильства, виправдання рабовласницьких відносин та проповідь ідеалів справедливості й свободи.

Поміркуйте, чи не започаткували старозаповітні пророки ідею про договірне походження держави, адже вони були переконані в тому, що Бог перебуває в особливих договірних стосунках з єврейським народом, є його провідником та царем, законодавцем та суддею.

Розгляньте та проаналізуйте десять заповідей, передані згідно зі Старим Заповітом Богом через пророка Мойсея.

Разом із тим можна стверджувати, що Старий Заповіт заклав основи того, що у сучасній політології називається доктриною прав і свобод людини та громадянина.

Християнство додало до Старого Заповіту іудеїв Новий Заповіт Ісуса Христа (від грец. *Christos* – месія), що писався із середини I ст. до середини II ст. н. е., який став головним джерелом християнства.

У **Новому Заповіті** виголошуються принципи свободи, рівності, братерства, взаємодопомоги, «рівним за рівне» – універсальна норма обміну та подяки, засуджуються багатство, приватна власність, висувається вимога усупільнення майна, що дало змогу деяким дослідникам говорити про *християнський комунізм Нового Заповіту*.

Завершуючи розгляд цього питання, слід зазначити, що Біблію можна вважати найвпливовішою щодо розвитку громадської думки книгою в історії людства, оскільки її тексти не лише використовувались мільярдами прихильників іудаїзму та християнства протягом уже трьох тисячоліть, запозичувались майже всіма політичними ідеологіями, відомими на сьогодні, а й тепер живуть у думках та душах сотень мільйонів віруючих, які керуються біблійними настановами у житті.

3. Політичні погляди Аврелія Августина

Розпочати розгляд третього питання слід із констатації того факту, що в період утвердження в Римській імперії панування християнства значного поширення набуло вчення одного з найвидатніших ідеологів церкви – *Аврелія Августина* (354-430 рр. н. е.), якого церква за заслуги перед нею назвала Блаженним. Основними його працями є «*Сповідь*» та «*Про Град Божий*». Варто зазначити, що саме в останній він виклав, головним чином, свої політичні погляди, тому її більшою мірою нам корисно опрацювати.

З огляду на те, що Августин усю історію людства, всі соціальні, державні, правові установи й настанови подає як наслідок гріховності людини, започаткованої ще Адамом та Євою, з'ясуйте, у чому конкретно виявляється, за Августином, гріховність земного державно-правового життя. З'ясуйте, на які два розряди поділяє Августин увесь людський рід в усі часи його існування. Який стан він називає гріховним порядком, яка спільнота людей, за Августином, може бути народом та державою? Що за форми державного правління він розрізняє залежно від обов'язків, покладених на верховну владу, головними з яких він вважає релігійні та моральні, зокрема повагу до Бога і до людини?

Підбиваючи підсумки, варто зауважити, що вчення Августина набуло значного поширення та впливу, відіграло важливу роль у

розвитку *християнських концепцій держави, політики та права*. Крім того, його *ідея світового панування християнства, підкорення йому держави, світської влади* мало вагоме значення в *обґрунтуванні домінування влади церкви* протягом багатьох століть.

4. Фома Аквінський та його політична доктрина

Масові еретичні рухи, які прокотилися Європою в XI-XIII ст., засвідчили хиткість феодального устрою, потребу у вченні, яке, обґрунтовуючи його непорушність, сприймалося б у масах.

Одним із найпомітніших тогочасних мислителів, які взяли на себе цю місію, був ідеолог католицизму, впливовий релігійний діяч, домініканський чернець Фома Аквінський, завдяки якому римо-католицька церква, папство досягли в XIII ст., вершини могутності та впливу.

Саме тоді завершилося створення схоластики – релігійної філософії католицизму, спрямованої на виправдання постулатів віри раціональними, формально-логічними засобами. У створенні цієї філософії велику роль відіграв учений-богослов **Фома Аквінський (Аквінат)** (1225-1274), який спромігся пристосувати вчення Аристотеля для обґрунтування католицьких догматів.

Найдоцільніше охарактеризувати його політичні погляди, опрацювавши трактати *«Сума теології»*, *«Про правління правителів»*, а також *коментарі до «Політики» та «Етики» Аристотеля*. Звідки можна зробити висновок, що Фома Аквінський, наслідуючи Аристотеля, вважав, що людина за природою є політичною істотою, в якій закладене прагнення до спілкування, об'єднання та життя в державі, що поодинокі люди не можуть задовольнити свої потреби. З цих праць, можна також з'ясувати мету державності, виокремити засоби, котрі сприяють реалізації цієї мети, тлумачення вислову апостола Павла про те, що «кожна влада – від Бога», які конкретні форми та способи здійснення державної влади можуть бути недосконалими та несправедливими і коли піддані мають право чинити опір владі, обґрунтування права церкви на втручання в державні справи, яким різновидам державного правління віддає перевагу Аквінат.

Розглянувши та проаналізувавши політичну доктрину Фоми Аквінської, можна з'ясувати, чому римо-католицька церква високо оцінила його вчення, яке дістало назву «томізм» (від лат. Thomas –

Фома), проголосивши його автора святим і присвоївши йому титул «доктора ангельського».

5. Політична концепція Марселія Падуанського

Вивчення третього питання варто розпочати зі з'ясування обставин, що сприяли виникненню політичного вчення Марселія Падуанського.

На нашу думку, це розвиток торгівлі та ремесла в країнах Західної Європи, який сприяв у XIII-XIV ст. зростанню міст, формуванню в них прошарку торговців, ремісників, банкірів та ін., які прагнули до незалежності від феодалів, подолання феодальної роздробленості, централізації королівської влади, заперечували втручання церкви в державні справи.

Найяскравіше інтереси бюргерства (міського населення), яке підтримувало королівську владу, відобразив у праці «Захисник миру» (1324-1326 рр.) ректор Паризького університету *Марсильй Падуанський* (близько 1270-1342), який рішуче виступав проти теократичних теорій, покладав на церкву відповідальність за всі лиха та нещастя, доводив, що втручання церкви у справи світської влади сіє розбрат і позбавляє європейські держави, особливо Італію, миру.

Саме М. Падуанський ґрунтовно розвинув тезу про відокремлення церкви від держави, бо в них різні цілі й сфери діяльності, бо є закони людські та божественні й до компетенції церкви належать тільки останні. Тому духовенство має право навчати проповідувати християнське віровчення, але не примушувати. При цьому карати порушників божественних законів може лише Бог, який їх установив.

Опрацьовуючи твір «Захисник миру», зверніть увагу на еволюцію виникнення держави за М. Падуанським, з'ясуйте що є джерелом будь-якої влади в суспільстві, як він тлумачить поняття «народ», за допомогою чого здійснюється державна влада. Також розгляньте ідеї розмежування законодавчої та виконавчої влади, котру М. Падуанський висунув та обґрунтував одним із перших в історії політичної думки, якій формі державного правління він віддавав перевагу і яке місце посідає в нього принцип виборності як засіб утворення установ та добору посадових осіб держави.

Загалом підмуровуючи політичне вчення Марселія Падуанського, слід зауважити, що воно відіграло значну роль у формуванні уявлень про демократичний політичний устрій суспільства.

6. Середньовічні єресі та їхні суспільно-політичні ідеї

Вивчення цього питання доцільно розпочати зі з'ясування терміну «єресі». Єресь (від старогрецького *airesis* – відбір, переконання) – спочатку означав просто відбір, особистий відбір, а потім вчення, яке виникло як соціальний протест проти монополії канонічного вчення християнської церкви.

В історії зарубіжних політичних вчень єресі постають як релігійні вчення, що відділяються від офіційної доктрини церкви і опонують їй у виставленні ідеології, політики, права, догматики, культу та окремих обрядів.

Жорстокий контроль офіційної церкви над духовним життям суспільства, перетворення її у великого власника, освячення своїм авторитетом найжорстокіших форм експлуатації – все це призвело до соціальних протестів, які знайшли своє вираження саме в єретичних рухах, гносеологічним корінням яких був античний раціоналізм.

Для більш ґрунтовного дослідження варто розчленувати їх поетапно. Слід виокремити і з'ясувати сутність трьох єретичних течій **раннього етапу у Східному Середземномор'ї (I-II ст.):**

- 1)аріанство (Александрія);
- 2)несторіанство (Константинополь);
- 3)донатизм (Карфаген).

Три єретичні течії етапу **розвиненого феодалізму (VII-XIII ст.):**

- 1)рух павликіан у Візантії (VII-IX ст.);
- 2)рух богомилів у Болгарії (X-XIII ст.);
- 3)рух патаренів, альбігойців, вальденсів та інших в Західній Європі (XI-XII ст.).

Спільними для цих рухів було те, що вони оперували том самим комплексом понять, що й церква, однак зі Святого Письма вони робили протилежні, зазвичай антицерковні, антифеодальні висновки.

Третій етап – єретичні рухи доби пізнього Середньовіччя (XIV-XV ст.) у коли найбільш яскраво проявилась так звана бюргерська єресь, одним з найперших представників якої був професор Оксфордського університету *Джон Вікліфф* (1320-1394 рр.) надалі ректор Паризького університету *Ян Гус* (1371-1415 рр.), який очолив визвольний рух проти іноземних та церковно-католицьких пригнічень.

Загалом слід відмітити, що всі єретичні вчення вбачали ідеал у ранньому християнстві, рівності всіх членів релігійної общини, й суспільства загалом, але всі вони були придушені церквою.

При цьому можна помітити, що форми боротьби були різними – християнські маси відвертали від ересі, створюючи ордени францисканців та домініканців (початок XIII ст.), організовуючи каральні експедиції та хрестові походи, і зрештою, навіть забороняючи мирянам читати Біблію (папа Григорій VIII, 1231 р.).

Водночас можна було спалити *Яна Гуса*, розгромити таборитів *Яна Жижки* (1360-1427 рр.) засудити *Джона Вікліфа*, але знищити «неканонічну» думку було неможливо.

Так створювався ґрунт для *суспільно-політичного руху XVI ст.*, що згодом дістав назву *Реформація*.

7. Політичні вчення мислителів Середньовічного Сходу

Вивчаючи політичну думку середньовічного Сходу, варто зауважити, що розвиток політичної думки в країнах Сходу в Середні віки відбувалася під суттєвим впливом античної культури та філософії. Радимо простежити її розвиток за працями мусульманських філософів *Аль-Фарабі* (*Аристотель Сходу*, 870-950), *Ібн-Рошд* (*Аверроес* – 1126-1198) та *Ібн-Хальдун* (1332-1406).

Зокрема, опрацьовуючи вчення Аль-Фарабі, зверніть увагу на проблему, співвідношення релігії то філософії, чи проект ідеального суспільства, який він пропонує подібно до античних мислителів. Охарактеризуйте за Аль-Фарабі п'ять основних прошарків населення в добродійному місті-державі.

Серед інших впливових ідей, сформульованих мусульманськими мислителями, слід назвати започатковану *концепцію «двох істин»*, детально обґрунтовану *Ібн-Рошдом* у трактаті «*Спростування спростувань*», адже вона стала підвалиною трактування ним суспільно-політичного життя. Проаналізуйте основні елементи концепції *Аверроеса*: необхідність побудови справедливого суспільства, відкрита опозиція до догматики католицької церкви, жіноче рабство та роль і місце жінки у державних справах.

Особливе місце у соціально-політичній філософії мусульманського світу займає *Ібн-Хальдун*, який висуває та обґрунтовує об'єктивну необхідність створення *спеціальної науки про цивілізацію та людське суспільство*. Розгляньте, що має бути предметом цієї науки згідно його розуміння. З'ясуйте, як співвідносить *Ібн-Хальдун суспільство та державу і простежує закономірності їх розвитку, особливо в своїй*

історико-соціологічній концепції. Також виокреміть та проаналізуйте три типи держави, які розглядає мислитель.

У підсумку зробіть висновок про внесок в розвиток політичної думки мусульманських вчених.

8. Іслам як серцевина політичної думки Середньовічного Сходу

Політична думка Середньовічного Сходу базується на *ісламі* (буквально – покірність волі Бога), наймолодшій з трьох світових релігій, що виникла в VII ст. н.е. в західній частині Аравійського півострова. Ця монотеїстична релігія відповідала потребам об'єднання арабських племен в умовах переходу від родоплемінного устрою до державності. Щоб це з'ясувати, необхідно дослідити головні положення ісламу. При цьому прослідкуйте запозичені ісламом ідеологічні основи іудаїзму та християнства, водночас з акумульованою в собі специфічною обрядовістю Стародавнього Сходу (зокрема характерні для зороастризму вимоги ритуальної чистоти віруючих). Розгляньте також передумови поширення ісламу серед завойованих арабами народів, які спочатку бачили в ісламістах визволителів.

Вчення пророка *Мухаммеда* (Могаммада чи Магомета) (570-632), котрий був родом з Мекки, викладене в *Корані* (дослівно – читання або декламація), який є зібранням проповідей Магомета мекканського та мединського періодів, та *Сунні* – зібранні текстів висловів (хадисів), приписуваних Мухаммеду. Коран написаний від першої особи, але, за словами пророка, посланий йому від святого Духа або через архангела Гавриїла.

Іслам проголошує принцип *активного втручання в земні справи*, відкидаючи вислів «*Кесарю – кесарево, Богу – Богове*». Згідно з традицією, що походить від Мухаммеда (він був релігійним лідером і главою державної влади), іслам наполягає на єдиновладді в духовній та світській сферах. При цьому ісламська громада – це теократія, в якій влада належить *Аллаху*, але реалізується через його представника.

Термін «державна» у мусульманських джерелах не використовується, а є лише *імамат* (*керівництво молитвою*) та *халіфат* (*наслідування*). Згодом їх почали вживати для означення мусульманської держави. Сформульована значно пізніше теорія халіфату зберегла принципи єдності влади духовної та світської в одному інституті.

Розгляньте, що ж залишив у спадщину для політичної думки халіфат (945 р. Багдад, який тільки й залишився під владою халіфа, був захоплений західноіранським шахіншахом, шийтом з роду Буїдів).

Джерелом влади халіфа було:

- 1) обрання народом;
- 2) заповітне розпорядження халіфа.

Останнє з часом стало домінуючим і влада передавалася іншому члену сім'ї халіфа або представнику роду Мухаммеда, який не повинен був мати фізичних вад і досягнув повноліття.

Усі державні справи записувалися у чотири книги, що їх вели особливі канцелярії (дивани): військових справ, внутрішніх справ, фінансів, списків чиновників халіфа.

Щодо мусульманського права, то воно має два головні джерела: *закон* (шар) і *звичай* (азат). Закон (шаріат) складається з Корану (основного закону), Суні (дій та співів пророка) і фетви (рішень законодавців).

Підбиваючи підсумки, потрібно зазначити, що іслам не створив єдиної богословської концепції. Не минуло й трьох десятиліть після смерті Мухаммеда, як мусульманська громада розкололась на три нерівні частини: *сунізм*, *шіїзм* і *хариджизм*.

Головна причина цього розколу – різні уявлення про природу верхівки влади, що згодом дали життя самостійним політичним доктринам.

Дослідіть ознаки кожної з цих трьох гілок ісламу, а також релігійно-політичної течії вакхабітів, яка виникла в XVIII ст. серед ортодоксального ісламу.

III. Ключові слова, терміни, поняття і категорії

БІБЛІЯ – священна книга християн, тексти якої вважаються одкровенням Бога. В бібліографічному смислі це збірник різножанрових книг, що відрізняються одна від одної обсягом, літературним стилем написання та композицією текстів. Власне Біблія поділяється на дві великі частини:

1) Старий (Ветхий) завіт – укладений в період орієнтовно від 1300 до 100 рр. до н. е.: ранні тексти цієї частини мають найдавнішу традицію усних переказів;

2) Новий завіт – книги, датовані першим століттям нової ери, в яких викладено віровчення Ісуса Христа.

В Старому завіті зібрані міфи, історичні хронічки, законодавчі кодекси, побутові повісті та повели, морально-ліричні поеми, похоронні, переможні та маршеві пісні, оди, притчі, сатири. В біблійських текстах відбиті реальні факти історії давніх євреїв – переселення з Аравії в Палестину і завоювання останньої, процес занепаду родово-племінних стосунків, падіння Ізраїлю та Юдеї під ударами завойовників тощо. Висвітлення цих подій подано поруч із численними релігійними тлумаченнями історичної дійсності. Наприклад, втрата древніми євреями їхньої державної самостійності і розпорошення по інших країнах пояснюється як покарання обраного богом Яхве народу за недотримання його настанов.

Книги пророків насичені атмосферою очікування швидкого пришествия спасителя – месії. Новозавітна концепція базується на тому, що месія (Христос, або помазаник) вже прийшов. На відміну від старозавітного месіанства месія Нового завіту не переможець, а жертва, принесена богом для спокутування первородного гріху Адама та Єви. Таким чином, месія є спасителем не тільки євреїв, але і всього людства. У Новому завіті детально описується легендарне земне життя Христа, його страждання, смерть і воскресіння. В ряді книг Нового завіту містяться окремі дані про перші християнські общини.

Книги Старого завіту визнаються християнськими церквами як священні нарівні із Новим завітом; як «закон», правила, яких належить дотримуватися віруючим.

Термін «завіт» походить від грецького «диатеке» – тобто договір, угода, яка була запропонована Богом Ізраїлю. Ініціатива цього завіту одностороння, тобто повністю належить Богові, є виключно актом його волевияву.

Первинні тексти Біблії написані трьома мовами: древньоєврейською, арамейською та давньогрецькою. Основою для сучасних текстів є два базових: переклад всього Ветхого завіту на грецьку, виконаний в Александрії під час царювання Птолемея Філадельфа (285-246 рр. до н. е.) – так званий переклад сімдесяти, або Септуагінта. Цей переклад залишався найавторитетнішим у грецькому культурному ареалі як для греків, так і для євреїв. Біблія була перекладена також на латинську мову св. Ієронімом (між 360-406 рр.). Ця версія офіційно прийнята церквою і відома під назвою Вульгата (від «*vulgata*», в розумінні «*editio*» – загальноприйнятий).

Старий завіт містить 46 книг, які традиційно поділяють на декілька зібрань. Ці тексти вважаються канонічними в римо-католицькій та

православних церквах. Даний канон Ветхого завіту був прийнятий у IV ст. на Соборі Тридцяти. Протестанти визнають лише старозавітні книги єврейського канону.

Цей останній містить 39 книг, які відомі в оригіналах на давньоєврейській мові (з декількома невеликими за обсягом фрагментами, написаними арамейською). Єврейський Ветхий завіт структурно поділяється на три частини: Закони (куди входить П'ятикнижжя Мойсееве); Пророки (з поділом на два підрозділи: так звані «ранні пророків», куди включено Книги Ісуса Навіна та Суддів і чотири Книги Царств та «пізні пророків» – книги пророків Ісаї, Єремії, Езеюля, Осії, Йоїла, Амоса, Овдія, Йони, Михея, Наума, Авакума, Софонії, Огія, Захарія, Малахія); Писання (Псалми, Притчі Соломонові, Книги Рут, Ездри, Неемії, Естер, Йова, Перша та Друга книги хронік, Екклесіяст, Плачі, Пісня пісень, Книга пророка Даниїла). В цей канон не входять тексти, відомі лише грецькою мовою (Книги Тобія, Юдифь, обидві Маккавееві, Мудрість, Екклесіястик, Книга пророка Баруха).

П'ять історичних книг Мойсея (або П'ятикнижжя Мойсееве): 1. Буття. 2. Вихід. 3. Левіт. 4. Числа. 5. Повторення закону, або Второзаконня.

Інші історичні книги: 6. Книга Ісуса Навіна. 7. Книга Суддів. 8. Книга Рут. (Наступні чотири книги часто фігурують під збірною назвою Книги Царств). 9. Перша книга Самуїлова. 10. Друга книга Самуїлова. 11. Перша книга царів. 12. Друга книга царів. 13. Перша книга хроніки. 14. Друга книга хроніки. 15. Книга Ездри. 16. Книга Неемії. 17. Книга Тобія. 18. Книга Юдифь. 19. Книга Естер. 20. Перша книга Маккавеїв. 21. Друга книга Маккавеїв

Дидактичні та поетичні книги: 22. Книга Йова. 23. Книга Псалмів. 24. Книга Притч Соломонових. 25. Книга Екклесіястова. 26. Пісня пісень. 27. Мудрість. 28. Екклесіяспік.

Книги пророків:

(Так звані «великі пророки»): 29. Книга пророка Ісаї. 30. Книга пророка Єремії. 31. Плач Єремії (або Плачі). 32. Книга пророка Баруха. 33. Книга пророка Єзекіїла.

(Так звані «малі пророки»): 34. Книга пророка Даниїла. 35. Книга пророка Осії. 36. Книга пророка Йоїла. 37. Книга пророка Амоса. 38. Книга пророка Овдія. 39. Книга пророка Йони. 40. Книга пророка Михея. 41. Книга пророка Наума. 42. Книга пророка Авакума. 43. Книга пророка Софонії. 44. Книга пророка Огія. 45. Книга пророка Захарія. 46. Книга пророка Молахії.

В Новий завіт який визнається канонічним, входять 27 книг:

I. Чотири Євангелія: 1. Євангеліє від Матвія. 2. Євангеліє від Луки. 3. Євангеліє від Марка. 4. Євангеліє від Іоанна.

II. Історична книга: 5. Діяння апостолів

III. Послання апостола Павла: 6. Послання св. апостола Павла до римлян. 7. Перше послання св. апостола Павла до коринфян. 8. Друге послання св. апостола Павла до коринфян. 9. Послання св. апостола Павла до галатів. 10. Послання св. апостола Павла до ефесян. 11. Послання св. апостола Павла до филип'ян. 12. Послання св. апостола Павла до колосян. 13. Перше послання св. апостола Павла до солунян. 14. Друге послання св. апостола Павла до солунян. 15. Перше послання св. апостола Павла до Тимофія. 16. Друге послання св. апостола Павла до Тимофія. 17. Послання св. апостола Павла до Тита. 18. Послання св. апостола Павла до Філімона. 19. Послання св. апостола Павла до євреїв.

IV. Соборні послання апостолів: 20. Соборне послання св. апостола Якова. 21. Перше соборне послання св. апостола Петра. 22. Друге соборне послання св. апостола Петра. 23. Перше соборне послання св. апостола Іоанна. 24. Друге соборне послання св. апостола Іоанна. 25. Третє соборне послання св. апостола Іоанна. 26. Соборне послання св. апостола Юди.

V. Книга пророцька: 27. Об'явлення св. Іоанна Богослова.

Термін середні віки був введений гуманістами біля 1500 р. Так вони визначили тисячоліття, яке відділяло їхні часи від «золотого віку» античності. Тому в науці за традицією, яка йде від гуманістів, падіння Риму в 476 р. і утворення на території Західної Римської імперії варварських королівств прийнято вважати початком середньовіччя. Великі географічні відкриття з кінця XV ст. розширили кордони старої Європи. Одночасно в XV-XVI ст. змінився світогляд освічених європейців, що відобразилось на культурі Відродження і Реформації. Тому історики вважають кінець XV – початок XVI ст. рубежем між середньовіччям і новою добою.

Середньовічна цивілізація зароджувалася на стику багатьох культур: римської, німецької і кельтської (стародавнє населення Європи). Наслідком їх взаємодії і еволюції з IX-XI ст. склався новий суспільний лад, який прийнято називати феодалізмом.

Франкський майордам Карл Мартелл (715-741), готуючись до війни з арабами, став роздавати землі за умов військової служби. Такі наділи називалися бенефіціями (лат. *benefitios* – благодіяння), а пізніше стали

називатися феодами (нім. feudal – земельний власник). З кінця IX ст. вони перетворюються у спадкоємні. Король передавав васалу частину своїх королівських прерогатив на певній території: фіскальних, судових та інших. Тому феодали невдовзі ставали повними господарями у своїх вотчинах. Хвиля пожертвувань наділів найбільше припадає на неспокійні IX–XI ст. (експансіоністська політика Карла Великого, війни із зовнішнім ворогами, розбрату родині Каролінгів). Саме тоді в багатьох регіонах Європи будують феодальні замки.

Між сеньйором і воїном устанавлюються васально-ленні відносини. Могутність і багатство сеньйорів визначалося числом їх васалів. Тому головним добродійством сеньйора вважаються щедрість, а васалів – вірність. Васально-ленні відносини пронизували усе середньовічне суспільство, а в кінцевому рахунку, сама середньовічна держава була лише об'єднанням васалів навколо верховного сюзерена – короля. А тому вона довго не мала чітких географічних меж. Були відсутні і чиновницький апарат, і поліція, і армія. Королю було необхідно кожний раз домовлятися з васалами. Фактично король міг розраховувати лише на своїх безпосередніх васалів – перів (лат. *perios* – рівний).

В середні віки була досить популярна така думка, що суспільство ділилось за функціональними ознаками: на «тих, хто молиться» (священики і ченці): тих, «хто воює» (рицарі) і на «тих, хто трудиться» (селяни). У кожного із них була своя роль, кожний входив до особливого стану, тобто групи з чітко визначеними правами і обов'язками (регламентувалася навіть довжина волосся, форма зачіски і розкрий одежі). Роль перших осіб в цій тріаді відводилася тим, хто молився, друга – тим, хто приносив «дохід кривлею», захищаючи беззбройних, а третя – найбагаточисельніша – повинна утримувати духовенство і рицарство, відшкодовуючи частину від виробленого своєю працею продукту. В уявленнях середніх віків земна ієрархія була подібна небесній, і, відповідно, непорушною: престол Божий оточували вищі і нижчі хори ангелів. На чолі багатоступеневої земної піраміди стояв король. Свою владу, наче в давнину, він отримував від самого Бога.

Друкується за: Кирилюк Ф. М. Історія політології : підруч. для вищих навч. закладів /Ф.М.Кирилюк. – К.: Знання України, 2002. – 535 с.

КОРАН (від араб, кур ан; буквально – читання) – головна священна книга мусульман, що регламентує релігійні обряди, морально-правові настанови, визначає норми поведінки послідовників ісламу. Згідно з віровченням останнього Коран є «копією» одвічно існуючої на небі

«матері-книги», де записані всі Божі веління та всі події, що відбулися, відбуваються і мають відбутися. Архангел Гавриїл (Джибраїл) переписав цю книгу Мухаммеду (близько 570-632) частинами, пристосованими до певних подій чи обставин. Оскільки це слова Бога, в Корані вони виголошуються від першої особи.

Коран складається з промов, проповідей, пророцьких одкровень, історико-релігійних оповідей, притч, етико-правових та обрядових приписів, що були виголошені упродовж 610-632 рр. і переповідалися в усній формі. За першого халіфа Абу-Бакра (632-634) особистий секретар Мухамеда Зайд ібн Сабіт склав перший зведений текст Корану.

За правління халіфа Османа (644-656) з'явилася друга редакція тексту Корану, який визнано канонічним, але орфографія, правила читання і структура тексту остаточно канонізовані офіційно виданням Корану в Каїрі 1923 р. Коран написаний римованою прозою, класичною араб, мовою і поділений на 114 сур (одкровень), які складаються з айатів (від араб, айа – знамення). Відсутність логічного зв'язку між сурами пояснюється їх розташуванням, найдовші сури розміщені на початку (крім першої – «Фатиха», молитви, що відкриває Коран), короткі – в кінці. Залежно від часу і місця їх виголошення сури поділяють на «мекканські» (610-622, Мекка, 90 сур) та «медінську» (622-632, Медіна, 24 сури). Наявність в Корані протиріч та неясностей зумовила виникнення науки про читання Корану (ім ал-кіра) та науки про способи тлумачення Корану (ілм ат-тафсір).

Основний зміст Корану – проповідь ідеї про єдиного Бога (Аллаха) як першопричину життя і першотворця світотворення, попередження про страшний суд, рай і пекло. Іудаїзм і християнство розглядаються Кораном як релігії, генетично споріднені з ісламом.

Коран посприяв розвитку мусульман, правознавства (фікх), містики (суфізм), теології (іс алам) Коран – релігійно-філософська і законодавча пам'ятка всесвітнього значення джерело дослідження культурно-історичного і політичного розвитку Аравії кінця VI – першої половини VII ст. та літературної спадщини. Коран до того ж – найдавніший прозовий твір арабською мовою, що має важливе значення у формуванні єдиної літературної мови арабських народів.

ІСЛАМ (араб.: буквально – покірність, відданість Богу) одна з найпоширеніших світових релігій (поряд з буддизмом і християнством). За кількістю послідовників посідає друге (після християнства) місце у світі. Іслам виник у VII ст. в Аравії. Поширений більш як у 120 країнах світу. Проголошений державною релігією в Алжирі, Афганістані,

Зміст

ЗМІСТОВНА ЧАСТИНА II.

Політичні вчення доби Середньовіччя, Відродження, Реформації та періоду Революцій XVII ст.....	3
Тема V. Соціально-політичні вчення раннього християнства та доби Середньовіччя.....	3
1. Історичні, економічні та соціально-політичні умови виникнення християнства.....	3
2. Основні суспільно-політичні характеристики Старого та Нового Заповіту.....	4
3. Політичні погляди Аврелія Августина.....	5
4. Фома Аквінський та його політична доктрина.....	6
5. Політична концепція Марселія Падуанського.....	7
6. Середньовічні єресі та їхні суспільно-політичні ідеї.....	8
7. Політичні вчення мислителів Середньовічного Сходу.....	9
8. Іслам як серцевина політичної думки Середньовічного Сходу.....	10
Тема VI. Політичні вчення доби Відродження і Реформації.....	161
1. Соціально-політичний зміст реформаторства Мартіна Лютера та Томаса Мюнцера.....	161
2. Політичне вчення Нікколо Макіавеллі.....	163
3. Вчення Жана Бодена про державу.....	165
Тема VII. Політичні вчення країн Західної Європи в період революцій XVII-XVIII ст.....	231
1. Вчення Гуго Гроція про державу і право.....	231
2. Політичне вчення Томаса Гоббса.....	234
3. Лібералізм Джона Локка.....	236

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Федір Михайлович КИРИЛЮК

ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ ПОЛІТИЧНИХ ВЧЕНЬ

ЗМІСТОВНА ЧАСТИНА II

ПОЛІТИЧНА ДУМКА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
В 4-х ЧАСТИНАХ
(ТРЕТЄ ПЕРЕВИДАННЯ)

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 30.11.2022 р. Формат 60x84 1/16.
Друк цифровий. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 18,25. Тираж 100 прим.

ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.

[Перейти на сайт →](#)